

Az iskolai ragadványnevek gyűjtése

1. A ragadványnevek vizsgálata eddig meglehetősen elhanyagolt terület volt, de ma már egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik a ragadványnevek iránt. Az iskolai ragadványnevek gyűjtése most van kibontakozóban. Erre a máris erősen megkésett gyűjtésre több szempontból szükség van. Elsősorban nyelvészeti vonatkozásban. A leíró nyelvészet számára az iskolai ragadványnévanyag, mint a nyelvállománynak talán legmozgékonyabb része, valósággal a hőmérő szerepét játssza: a legfrissebb adatokat szolgáltatja a nyelv jelen állapotáról, változásáról, fejlődéséről a névadás tükrében. Értékes anyagot szolgáltat a pedagógia számára, mert az egyes tanulók legsajátabb tulajdonságairól ad vallomást. Megfelelően nagy mennyiségű adat helyes pedagógiai általánosításokat tesz majd lehetővé. A diákok társadalmi és földrajzi környezetének ismeretében a szociológia és a nyelvföldrajz is hasznosíthatja

ezeket az adatokat. Az összegyűjtött iskolai ragadványnevek jó segítséget adnak az egyes irodalmi és tudományos alkotások társadalmi hatásának lemérésére. A tantervek, a tananyag összeállítóit is szükségszerűen elgondolkodtatja az, hogy a tananyag milyen részei váltak iskolai ragadványnévvé vagy azok összetevőivé. Alkalmadtán új művek kiadásakor vagy színdarabok bemutatásakor, felújításakor, rádióadások tervezésében vagy új tanterv összeállításában bizonyos mértékig figyelembe lehet venni ezeket az adatokat is. A felsorolás nyilván még hosszan folytatható, de az elmondottakból is kitűnik az iskolai ragadványnevek összegyűjtésének fontossága.

A gyűjtést — minden más nyelvészeti gyűjtéshez hasonlóan — két részre kell bontani: jelenkori és történeti gyűjtésre. A történeti adatokat zömükben csak írásos anyagból lehet összegyűjteni, ámbar a XIX—XX. századi anyag élőszóbeli gyűjtéssel is megismerhető. A történeti anyag gyűjtési módjaira most nem térek ki részletesebben. A jelenkori anyag gyűjtésének néhány módszerét kívánom megvizsgálni elsősorban saját tapasztalataim alapján. Két iskola teljes ragadványanyagának gyűjtésére vonatkoztatva általános következtetéseket igyekszem levonni.

2. 1968 novemberében az Aga utca 10. számú általános iskola felső tagozatának tizenegy osztályában végeztem gyűjtést, összesen háromszázhuszonkét tanulóval. Ebből százötvenkilenc leány és százhatvanhárom fiú volt. A tanulószoba tizenhárom nyolcadik osztályos tanulóval próbagyűjtést végeztem.¹ A kérdések a következők voltak:

1. Mi a neved? Melyik osztályba jársz?
2. Miért neveztek el így?
3. Születési év, hó, nap, hely.
4. Édesapád neve, foglalkozása
5. Édesanyád neve, foglalkozása.
6. Testvéreid neve. Hogyan szólítják őket?
7. Otthon hogyan becéznek?
8. Az iskolában hogyan becéznek? Miért?
9. Iskolatársaid közül kinek van beceneve, és miért hívják így őket?
10. Miért szoktátok becézni egymást?

A kérdésekből kitűnik, hogy az eredeti terv szerint nem csupán a ragadványneveket gyűjtöttük volna össze, hanem a hivatalos névre s ennek társadalmi függvényszerűségére is következtetni akartam. — A tapasztalat azt mutatta, hogy a megkérdezett gyerekek az első hat kérdésre nem szívesen válaszoltak. — Annyi hasonló hivatalos kérdőívet kellett már kitölteniük, hogy ezt tehernek érezték. A hetedik és nyolcadik kérdésre már érdeklődtek, és a kilencedikre nagy lelkesedéssel és igyekezettel válaszoltak. A tizedikre elgondolkodtak, és akkor tették fel a várható kérdést: mire jó mindez? — A tizenhárom kitöltött kérdőívből a tanulság így vonható le:

1. A hivatalos névadás vizsgálata iskolai szinten kevésbé érdekes, mivel nem elég a vizsgált név e heterogén anyag feldolgozásához. A közös csupán az iskolai közösség; tehát az itt használatos ragadványneveket kell feldolgoz-

¹ Az általános iskolai gyűjtést Bajai Ferencnének, az iskola igazgatójának szíves engedélyével, a tanulószobai próbagyűjtést a felügyelő Kelemen Lajosné tanárnő segítségével végeztem. Megértő támogatásukat köszönöm.

ni. — Ez a megállapítás feltehetően csak a városi általános iskolákra vonatkozik.

2. A ragadványnevek általában osztályokon belül alakulnak ki. Az azonos osztályok tanulói megegyező neveket írtak. Csak saját osztálybeli gyerek beceneve szerepelt a kitöltött íveken. Eszerint a gyűjtést osztályonként kell végezni, és felesleges az egész osztálytól kérni a kérdőív kitöltését.

3. Meglepő volt, hogy csaknem minden osztálytárs nevét felsorolták a ragadványnevek között. Láthatóan csak feledékenységéből maradt ki néhány. Így leghelyesebbnek az látszott, hogy osztálynévsort készítsünk, a tanulók ehhez írják hozzá a megfelelő ragadványneveket, a magyarázatokkal ellátva.

4. Kitűnt az is, hogy a gyűjtött anyagot szóban ellenőrizni kell, ugyanis egyes neveket a gyerek olyan nyilvánvalónak tart, hogy meg sem magyarázza. Például: *Menyus* — tv-szereplő elnevezéséről Uhrweiss Magda 8. B. osztályos tanuló beceneve; *Pocok* — Mezei Judit neve osztálytársai körében, mivel a mezei pocokról tanultak; Engi Imrét *Döme* néven szólítják társai a tv mesefilmszereplőjéről stb.

Ezeket a tapasztalatokat megszívelve a teljes gyűjtést a következő lépésekben végeztük el:

1. Mind a tizenegy felső tagozatos osztályról négy-négy névsort készítettem.

2. Az osztályfőnökkel (legtöbbjük több éve vezeti osztályát!) megbeszéltem, hogy a tanulók közül kik ismerik legjobban társaikat.

3. Osztályonként két fiút és két lányt választottam ennek alapján adatközlőnek. Az egyik a fiú, illetve a lány úttörőrs vezetője volt. Ötödik és hatodik osztályban a helyettesek, mert itt az őrsvezető magasabb évfolyamról kerül ki. A másik az őrsvezetőhelyettes a hetedik-nyolcadikban, illetve a „nótafa”, a „pénztáros” vagy más olyan tanuló, akit az osztályfőnök javasol.

4. A kiválasztott tanulókkal a névsorok mellé odairattam a tanulók ragadványneveit. Megbeszéltem velük, hogy az otthoni és az iskolában használatos neveket elkülönítve tüntessék fel, majd indokolják a nevek használatát. Kértem, hogy az esetleg régebben használatos neveket is jegyezzék fel. Minden adatközlőtől megkívántam az aláírást és tisztségének megjelölését. Végül odairattam azt, hogy általában miért szokták használni ezeket az elnevezéseket. — A névsorokat egy-két napra kiadtam, hogy ne kapkodják el a választ. Ők azonmód hozzáfogtak az íráshoz. Társaikat is bevonták a munkába. Így a visszakapott adatok minden bizonnyal az osztályok közvéleményét tükrözik.

5. A határidő elteltével magam szedtem be a lapokat, és átvizsgáltam őket. Megjelöltem a nem egyértelmű vagy hiányos válaszokat.

6. Valamennyi adatközlővel egyéni tanácskozást folytattam ezek után. Így egészítettük ki közösen a felsorolt adatokat. Ezek a megbeszélések a szünetben, illetve tanítás előtt zajlottak le, mindenesetre az osztálytársak előtt, azok közreműködésével. Megfigyelhettem, hogy a lány adatközlők írását mindig a lányok, a fiúkét pedig a fiúk egészítették ki, anélkül, hogy én ebbe beleszóltam volna.

3. 1969 októberében és novemberében a Diószegi Sámuel Élelmiszeripari Szakközépiskola és Iparitanuló-Intézet tizenkét osztályában gyűjtöttem össze a ragadványneveket összesen háromszázhuszonkét tanulótól. Ezek

közül százhatvannégy volt leány és százötvennyolc fiú. Feltételeztem, hogy a középiskolás korú adatközlőktől a gyűjtést másként kell végezni, mint az általános iskolás korúaknál tettem, ezért ismét próbagyűjtéssel kezdtem a munkát. Az első szakközépiskolai osztály harmincöt tanulóival — ezek közül huszonhárom leány és tizenkettő fiú volt — végeztem a gyűjtést az előzetesen összeállított szempontok szerint. Minden tanulóval leírtam az osztálynévsort. A saját nevét mindenkinek alá kellett húznia. Hangsúlyoztam, hogy erre csakis azért van szükség, hogy ha valami nem világos a továbbiakban, akkor meg tudjam kérdezni. Ennek ellenére néhány tanuló nem szívesen vállalta a nyilvánosságot. Minden gyerek neve mellé a következő kérdésekre kellett választ írniok:

1. Te hogyan nevezed?
2. A többiek hogyan nevezik?
3. Ki adta ezt a nevet?
4. Miért?
5. Otthon hogyan nevezik?
6. Iskolán kívül hogyan nevezik?
7. Régebben hogyan nevezték?
8. Miért használják a ragadványneveket?

A gyerekek kitörő örömmel válaszoltak a kérdésekre, és egymást igyekeztek túlszárnyalni a feljegyzett ragadványnevek számában. Ezért néhány esetben félős volt, hogy ötletszerű, most szerkesztett nevek is bekerülhetnek egyik-másik adatközlő válaszába, jöllehet többször ismétellem, hogy csak a már megszokott, közhasználatú neveket kell leírni.

A nyert tapasztalatok alapján a gyűjtést a következő lépésekben végeztük el:²

1. A hivatalos nevek vizsgálata középiskolában sem célravezető önmagában, mégis helyes, ha nem előre elkészített névsort adunk. Így ugyanis némelyik tanuló hivatalos névként becenevet szerepeltetett, a ragadvány-név helyén pedig a hivatalos nevet jegyezte fel. Például Rápóti Ágnes saját hivatalos nevében *Ági*-t jegyezte fel, de osztálytársát, Varró Erzsébetet is *Erzsi* hivatalos névvel sorolta fel. Egy másik leány Kapitány Etelka hivatalos nevének tüntette fel az *Ettát*-t és becenevnek az *Ettel*-t. Azonnal felismerhetők ilyen módon a leggyakoribb ragadványnevek. — Hozzá kell tenni, hogy a kéziratok névsorok sokkal nehezebben olvashatók az előre sokszorosított adatlapoknál. Ez természetesen lassítja a feldolgozást.

2. Az iskola minden diákjával saját osztályáról sorszámozott, oszlopban írt névsort készítettünk. Mindenkinek alá kellett húznia a saját nevét. A próbagyűjtés során ugyanis *a*) a névsort nem mindegyik írta le hiánytalanul, ezért volt szükség a sorszámozásra. Akadt hiba a betűrendben is, de ez nem okozott súlyos zavart a feldolgozásban; *b*) észrevehető eltérés mutatkozott a válaszok között tartalmukban. Az egyező válaszokból baráti körök rajzolód-tak ki. Például Varró Erzsébet neve néhány tanuló szerint *Jolán*. Mások nem használnak vele kapcsolatban ragadványnevet. — Saját, gúnyosnak érzett ragadványnevét senki sem közölte, sőt akiknél tudta, még mások

² A középiskolai gyűjtésben Hegyi Lászlóné tanár adott szíves segítséget. Ezért neki is köszönettel tartozom.

válaszából is kihúzta a sértő kifejezést. Így tett Karsai Rózsa padtársa lapjával. Áthúzta a *Lucsia* nevet. — Ezért látszott célszerűnek minden egyes tanulóval külön ívet kitöltetni. Így lehetett biztosítani azt, hogy az esetleg elhallgatott nevek is napfényre kerüljenek.

3. A próbagyűjtés során tapasztaltam, hogy a táblára felírt nyolc szempont a válaszokban összerosódott. Legtöbben hiányos feleleteket adtak. Ezért az osztály anyagának áttanulmányozása után visszaadtam a lapokat a hiányok jelölésével, és kiegészítettem a válaszokat. A továbbiakban tehát először táblázatot kellett készíttetni, így nem maradnak ki a válaszok. Ha az adatközlő nem tud válaszolni valamelyik kérdésre, akkor azt húzza ki.

4. A tanulók minden osztályban felírták a névsor mellé táblázatfejként az előbb felsorolt első hét kérdést, közösen az iskolában. A nyolcadik kérdésre a lap kitöltése után válaszoltak.

5. Minden diák örömmel, azonnal hozzáfogott a táblázat kitöltéséhez. Csak egy fiú akadt az elsősök között, aki felháborodva tiltakozott, hogy ő „nem szokott csúfolódní”. Meg kellett győzni, hogy nem követ el hibát, ha kitölti a táblázatot. — Egyébként ezt a tanulót nevezték osztálytársai *Költőnek* vagy *Poétának* a válaszok tanúsága szerint.

6. Egy hétre hazavitték a lapokat, majd a határidő elteltével begyűjtöttük a válaszokat. A hiányzóktól újabb két-három hét elteltével ugyancsak megkaptuk a kitöltött íveket.

7. A feldolgozás során csak azokat az adatokat lehet figyelembe venni, amelyek több adatközlő válaszában szerepeltek, vagy pedig egyetlen előfordulás esetében más tanulóktól is meg kell kérdezni, hogy ismerik-e az adatot.

8. Már a kísérleti gyűjtésben is csupán a nyolcadik kérdésre adandó válasz jelentett gondot a gyerekeknek. Igaz, hogy akkor sokat nem tépelődtek a kérdésen, hanem egyszerűen mellőzték a válaszadást. A visszaadott lapokra aztán hosszas fejtörés után feleltek. Láthatóan legtöbben eddig nem tisztázták magukban ezt a kérdést. A teljes gyűjtésben is feltűnően sokan nem válaszoltak erre a kérdésre. Az ellenőrzés során a lapokon hiányjellel, rövid kérdésekkel kértem a bővítést.

9. A lapokat visszaadtuk, majd újabb hét múltán gyűjtöttük össze. Néhány tanulóval még így is újabb megbeszélést kellett folytatni, mert a gyerekek el sem képzelték, hogy egyes ragadványneveknek nem nyilvánvaló és egyértelmű a magyarázata. Például nyilvánvalónak tartották, hogy Sólyom Tamás, harmadik osztályos tanuló neve azért *Csipasz*, mert ez a szó nyelvjárásban 'veréb' jelentésű, és akárcsak a sólyom, az is madár.

10. A próbagyűjtés alkalmával a kitöltött lapokat a dolgozatokhoz hasonlóan egyszerre, padosorok szerint, a gyerekekkel szedettem össze. Ekkor egy fiú húzta alá az egész névsort, hogy munkájának titkosságát biztosítsa. Két tanuló -- bizonyára figyelmetlenségéből -- a nevét nem aláhúzással, hanem a röpdolgozatoknál megszokott módon, a lap tetejére jegyzéssel tüntette fel. -- Eszerint tehát az adatközlő a saját nevének aláhúzásával azonosítható, de helyes, ha a kitöltött íveket egyenként a gyűjtő maga veszi el, hogy futólag azonnal ellenőrizze.

4. A tapasztalatokat összegezve ez a táblázatos módszer a gyűjtésre alkalmasnak bizonyult. Különösen a számítógépes feldolgozásra igen jó. A kérdések kielégítőek voltak, és a gyerekek szívesen válaszoltak rájuk. A többszörös ellenőrzés a gyűjtés hitelét és lehető teljességét biztosította. — Áltá-

lános iskolában azonban helyesebbnek látszik az elsőként ismertetett „minta-vételes” adatgyűjtés. Ebben az életkorban általában még nem tudnak önállóan válaszolni a kérdésekre. Az osztályközösség ragadványnévkincse is egységesebb a középiskolásokénál, ezért nincs is szükség teljesebb adatfelvételeire.

Igen lényeges a gyűjtés szempontjából a gyűjtő személye. Ez más nyelvészeti gyűjtésekre is érvényes, de az iskolai ragadványnévgyűjtéskor még körültekintőbben kell kiválasztani a gyűjtőt. Önálló gyűjtésre leginkább az iskolában működő tanár képes, aki a gyermekeket jól ismeri. Külső személynek okvetlenül igénybe kell vennie a működő tanárok segítségét. Megfelelő belső adottságokkal is rendelkeznie kell a gyűjtőnek. Nagyon kell szeretnie egyrészt a nyelvészeti gyűjtés feladatát, másrészt a gyerekeket. Legelőször a gyerekek érdeklődését kell felkeltenie a kérdés iránt, és akkor már a továbbiakban nem lesz lényegesebb gond az adatfelvétel. Fontos, hogy a gyűjtő ne engedjen a hitelesség igényéből. Ehhez nagy energiára, sok időre és nagy-nagy türelemre van szüksége.

Az iskolai ragadványnévgyűjtés feladata a nyelvjárásgyűjtésnél kevésbé, a földrajzinév-gyűjtésnél összetettebb feladat. A megválaszolásra váró kérdések személyesebb jellegűek a nyelvjárásgyűjtés vagy a földrajzinév-gyűjtés szokott kérdéseinél. Éppen ezért fokozott tapintatra van szükség, és a megbízhatóságra is nagyobb gondot kell fordítani. Biztosítani kell az őszinte és kimerítő válaszokat. Az iskolai ragadványnevek gyűjtése életkori kérdéseket vet fel, hiszen fiataloktól kell gyűjteni.

Az iskolai ragadványnevek gyűjtése olyan nagy mennyiségű nyelvi anyagot tár fel, hogy feltétlenül számítógépre van szükség a feldolgozáshoz. Éppen ezért helyes, ha egységes szempontok szerint történik. Nem elégedhetünk meg egy adott időpontban történő adatfelvétellel, hanem — részben éppen az összehasonlítás kedvéért — törekedni kell a gyűjtés megismétlésére, folyamatossá tételére.

Berényi Zsuzsanna